

II. Mahmud Döneminde Vergi Tahsilatı Sorunları ve Reaya Şikâyetleri

Tax Collection Problems and Complaints of the Reaya during the Reign of Mahmud II

Kader DEMİR KIRAYIT¹

öz

Osmanlı Devleti'nde vergi sistemi, devletin temel gelir kaynaklarından biri olduğu gibi devletin devamlılığının sağlanmasında da hayati bir rol üstlenmiştir. Ancak bu sistemin uygulanması sırasında halkın içinde bulunduğu sosyoekonomik koşullar, doğal afetler, savaşlar, kıtlıklar ve yöneticilerin keyfî uygulamaları gibi etkenler, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, II. Mahmud Dönemi odağa alınarak, vergi tahsilatı sürecinde yaşanan aksaklıklar ve bu sürecin halk üzerindeki etkileri incelenmektedir. Söz konusu dönemde, tahsildarların halktan gerektiğinden fazla vergi talep etmeleri, çeşitli adlar altında haksız vergiler almaya çalışmaları ve halkın ağır vergi yükü karşısında ödeme güçlüğü çekmeleri gibi birçok olay kayıtlara yansımıştır. Bazı durumlarda ise halk, vergi yükümlülüklerine karşı çıkarak itirazda bulunmuş, vergilerden muaf tutulmayı ya da vergi oranlarının düşürülmesini talep etmiştir. Bu çalışma, Osmanlı reayasının karşı karşıya kaldığı vergi sorunlarını, bu sorunlara verdikleri tepkileri ve devletin bu tepkilere karşı geliştirdiği çözüm arayışlarını kapsamlı biçimde ele almaktadır. Ayrıca vergi toplama sürecinde yaşanan problemlerden devletin mi, vergiye direnen halkın mı yoksa uygulayıcı konumundaki tahsildarların mı sorumlu olduğu sorusuna da yanıt aranmaktadır. Araştırma sürecinde, Osmanlı arşiv belgeleri arasında yer alan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, Hatt-ı Hümayun, Cevdet Hariciye, Cevdet Maliye, Meşihat Fetvaları ile Ali Emiri Sultan Mahmud II vesaire fonlarına ait belgelerden ve konuyla ilgili tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Tahsildar, II. Mahmud, Zulüm, Zorbalık

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, the tax system was one of the state's primary sources of revenue and played a vital role in ensuring the state's continuity. However, during the implementation of this system, various problems arose due to factors such as the socioeconomic conditions of the people, natural disasters, wars, famines, and arbitrary actions of the administrators. This study focuses on the reign of Mahmud II and examines the irregularities in the tax collection process and their effects on the public. During that period, numerous incidents were recorded, including tax collectors demanding excessive taxes from the public, attempts to collect unfair taxes under various pretexts, and the public's difficulty in paying the heavy tax burden. In some cases, the public has protested against tax obligations, demanding exemption from taxes or a reduction in tax rates. This study comprehensively examines the tax problems faced by the Ottoman subjects, their reactions to these problems, and the state's efforts to find solutions to these reactions. The study also seeks to answer the question of whether the state, the tax-resistant public, or the tax collectors responsible for implementing the tax collection process are to blame for the problems encountered. The study has made use of archival materials from the Topkapı Palace Museum Archive Documents, Hatt-ı Hümayun, Cevdet Hariciye, Cevdet Maliye, Meşihat Fetvaları, and Ali Emiri Sultan Mahmud II fonds, as well as relevant scholarly works on the subject

Keywords: Tax, Collector, Mahmud II, Cruelty, Tyranny

¹Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kaderdemirr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3573-7147

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 14. yüzyılın başlarında küçük bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmış, kısa sürede kazandığı askerî başarılar sayesinde geniş bir coğrafyaya yayılarak imparatorluk kimliği kazanmıştır. Bu genişleme süreci, askerî, mali ve idari yapının güçlendirilmesi bakımından da önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Kütükoğlu, 2018, s. 253).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı büyük ölçüde tarıma dayalı olup devlet gelirlerinin önemli bir kısmı tarımsal üretim üzerinden alınan vergilerle sağlanıyordu (İnalçık ve Quataert, 2004, s. 85-86; Salzman, 1993, s. 398-399). Bu yapının işlevini sürdürmesi büyük oranda tımar sistemine bağlıydı. Tımar sistemi ile toprak mülkiyeti düzenlenmiş, ayrıca mali ve askerî alanlarda merkezî bir kurum işlevi görmüştür (Pamuk, 2016, s. 4-5; Keyder ve Tabak, 1998, s. 18-19).

16. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte devlet, nakit gelir ihtiyacını karşılamak amacıyla 17. yüzyıl başlarından itibaren iltizam usulünü yaygınlaştırmış; vergi toplama hakkı belirli sürelerle mültezimlere devredilmiştir (Genç, 2000, s.155-156). Ancak bu sistemden de beklenen sonuç alınamayınca 1695 yılında malikane sistemine geçilmiştir (Cezar, 1986, s. 33; Genç, 2003, 516-517).

Bu yapısal sorunlar karşısında III. Selim döneminde mali kaynakları artırmaya yönelik daha sistemli arayışlara yönelinmiştir. Nitekim Stanford J. Shaw'ın da belirttiği üzere, Nizam-ı Cedid reformlarının finansmanı için kurulan İrad-ı Cedid hazinesi, mevcut mali yapının yetersizliğine karşı geliştirilen alternatif bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni mali organizasyon, yüksek getirili mukataa gelirlerinin yeniden düzenlenmesi, müsadere edilen tımarların bu hazineye aktarılması ve bazı vergilerin doğrudan tahsil edilmesi yoluyla devletin nakit gelirlerini artırmayı hedeflemiştir (Shaw, 1965, s. 294-299). Kısa sürede gelirlerinde önemli artışlar sağlanan bu hazine, Osmanlı maliyesinde vergi tabanını genişletmeye yönelik erken ve kurumsal bir müdahale niteliği taşımaktadır. Bu tür girişimler mali yapının temel sorunlarını kalıcı biçimde çözmemiş; aksine gelir artırma çabalarının süreklilik kazanması devletin mali yapısındaki kırılma eğilimi daha görünür hale getirmiştir.

18. ve 19. yüzyılda yabancı tüccarlara kapitülasyonlar aracılığıyla ayrıcalıklar sağlanırken Müslüman tüccarların faaliyetleri büyük ölçüde iç ticaretle sınırlı kalmıştı. II. Mahmud yerli tüccar sınıfını güçlendirmek amacıyla onlara "Hayriye Tüccarı" unvanını vermiş ve dış ticarete yönelmeleri durumunda Avrupalı tüccarlara benzer ayrıcalıklardan yararlanmalarını sağlamıştı (Çadırcı, 2013, s. 7). Ancak bu düzenlemelere rağmen mali yapının genel kırılma eğilimi devam etmiş, vergi tahsilatı sürecinde yaşanan sorunlar hem devlet gelirlerini hem de halkın ekonomik refahını doğrudan etkilemiştir.

II. Mahmud Dönemi (1808-1839), bir yandan merkezîleşme ve idari reformların hız kazandığı, diğer yandan ise mali krizlerin derinleştiği bir dönemdir. Ancak bu süreçte, merkezî idaredeki zayıflıklar ve taşrada giderek artan denetim eksikliği, devletin mali kapasitesini ciddi biçimde sınırlandırmıştı. Özellikle vergi tahsilatı konusunda yaşanan aksaklıklar, hem devletin gelir kaynaklarının sürdürülebilirliğini tehdit etmiş hem de halk üzerindeki ekonomik yükü artırmıştı.

II. Mahmud Dönemi'nde Osmanlı mali yapısına ilişkin literatür incelendiğinde, çalışmaların ağırlıklı olarak mali kurumların tarihsel gelişimi ve yapısal dönüşümü üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık, vergi uygulamalarının taşra düzeyindeki işleyişi ile bu süreçlerin reaya üzerindeki etkileri görece sınırlı biçimde ele alınmıştır. Bu çalışma, arşiv belgelerine dayalı olarak vergi tahsilatı sürecinde ortaya çıkan aksaklıkları ve bu aksaklıkların reaya üzerindeki yansımalarını inceleyerek, mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal sınıflandırma, sosyal ve ekonomik düzenin sürdürülebilmesinde ve vergi yükümlülüklerinin belirlenmesinde doğrudan etkili olmuştur (İnalçık, 1990, s. 31-32). Devletin mali ihtiyaçları büyük ölçüde halktan alınan vergilerle karşılanmıştır (Akdağ, 1977, s. 510). Dolayısıyla vergi politikalarının belirlenmesinde toplumsal farklılıklar, üretim biçimleri ve yaşam tarzları belirleyici olmuştur.

II. Mahmud Dönemi'nde, toplumsal ayırımın giderek esnemeye başladığı görülmektedir. Merkezîleşme politikaları doğrultusunda yürütülen idari ve askerî reformlar, vergi muafiyetlerinin kapsamının daraltılmasına ve toplumsal statülerin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu süreç, Tanzimat Dönemi'nde daha belirgin hâle gelecek olan "tebaa" anlayışına geçişin de zeminini hazırlamıştır (İnalçık, 2009, s. 206-218, 245-268, 319-337).

Osmanlı Devleti'nde vergiler, şer'î vergi ve örfî vergi olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Bu çerçevede şer'î vergiler "tekâlif-i şer'iyye", örfî vergiler ise "tekâlif-i örfiyye" olarak adlandırılmaktadır (Akgündüz, 1990, s. 153; Öztürk, 2013, s. 585-596). Şer'î vergiler, İslam inanç ve esaslarına dayanarak alınmakta olup zekât, haraç, öşür ve cizye olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır (Çadırcı, 2013, s. 105). Öşür adıyla alınan vergiler tarımsal üretimin ve ürün çeşitliliğinin farklılık göstermesi nedeniyle çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Bu bağlamda ürün türlerine göre alınan vergiler; bağlardan alınan "resm-i bağ", meyve bahçelerinden alınan "resm-i bağçe", üzüm suyundan alınan "resm-i şıra" kavun, karpuz gibi bostan ürünlerinden alınan "resm-i bostan", vesair türlü ürünlerden alınan resm-i fevakif, resm-i kovan, resm-i harir, resm-i pembe, resm-i giyah, resm-i ağ, resm-i odun adı altında sınıflandırılmıştır (Kütükoğlu, 1994, s. 531-533; Tabakoğlu, 2007, s. 100-103; Kazıcı, 2014, s. 108-124). Haraç vergisi ise resm-i çift, resm-i zemin, resm-i asiya, resm-i tapu, resm-i arus, resm-i mücerred, resm-i ispenç, resm-i dühan, resm-i çift bozan, resm-i cürüm ve cinayet olarak kategorize edilmiştir (Kazıcı, 2014, s. 83-107).

Örfî vergiler, sürekli devam eden savaşların ortaya çıkardığı ekonomik yükün artması ve özellikle ordu ile askerî teşkilatın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Devlet, bu kapsamda olağanüstü durumlarda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere "imdad-ı seferiyye imdad-ı hazâriyye, îâne-i cihâdiyye ve avarız gibi örfî vergileri toplama yoluna gitmiştir (Kazıcı, 1986, 288-295).

Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî vergilerin dışında bir de emir ve kanunlara aykırı olarak ehl-i örf taifesi şeklinde adlandırılan mahalli idareciler tarafından alınan "tekâlif-i şakka" vergisi vardır. Bu vergiler; teftiş akçesi, devir, harc-ı bab, masarif-i sancak, esb-baha, hil'at baha, na'l-baha vesaire isimler altında kanunlara aykırı olarak alınan vergilerdir (Tabakoğlu, 2011, s. 337).

II. Mahmud Dönemi'nde mevcut olan şer'î ve örfî vergilerin yanı sıra "ihtisap rüsumu" ve "îâne-i cihâdiyye" adıyla iki yeni vergi türü daha görülmektedir. İhtisap rüsumu, şehirlerde esnaf ve tüccardan alınan bir çeşit pazar vergisi olup 1826 yılında yürürlüğe konulmuş ve belediye hizmetlerinin finansmanında kullanılmıştır (Çadırcı, 2013, s. 106). İâne-i cihâdiyye ise savaş ve sefer masraflarını karşılamak amacıyla miktarı merkezden belirlenerek toplanmıştır (Özcan, 1999, s. 229).

2. Vergi Tahsilatı Esnasında Yaşanan Sorunlar

Osmanlı vergi sisteminin uygulanmasında zaman zaman çeşitli yapısal ve idari sorunlarla karşılaşmıştır. Vergi türlerinin çeşitliliği, verginin toplanma usulündeki farklılıklar ve yerel idarecilerin keyfi uygulamaları en temel sorunlardandı. Ayrıca örfî vergilerin artması ve kanuna aykırı vergilerin tahsili devlet ile reaya arasındaki ilişkilerde gerilim yaratmıştır. Vergi tahsilatı sürecinde en çok karşılaşılan problemlerin başında kanunlara aykırı olarak fazla vergi talep edilmesi geliyordu. Bu anlamda vergi yükümlülerinin vergi ödemeye direnç göstermesi ve muafiyet hakkı bulunan

kesimlerden vergi istenmesi sık karşılaşılan sorunlardandı. Özellikle taşrada görev yapan ehl-i örf mensuplarının halka ağır ve keyfi vergiler yüklemesi, toplumsal tepkilere neden olmuştu. Nüfus artışı, iç göçler ve savaşlardan dolayı vergi kayıtlarında meydana gelen karışıklıklar vergi mükelleflerinin tespitinde çeşitli aksaklıklara yol açmıştır. Bu aksaklıklar ise devlet gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. 20 Temmuz 1832 tarihinde Galata'ya bağlı Kapıdağı Nahiyesi halkının, voyvodaları Abdullah Ağa'nın mukataa bedelinin üzerinde ödeme yaptığını ileri sürerek halktan 132.000 kuruş tahsil ettiği; ayrıca menzil masrafı, güzeşte, faiz zammı, tahvil ve devr akçesi gibi çeşitli adlar altında ek vergiler talep ettiğine dair şikâyetleri, bu durumu kanıtlar niteliktedir (BOA, C. DH. 6/298).

2.1 Fazla Vergi ve Tekalif-i Şakka Talebi ile Zulüm

Osmanlı taşra teşkilatında idari ve adli denetimi sağlamak ve vergi toplamakla görevli olan ehl-i örf zümresi, devletin taşradaki otoritesinin temsilcileri olarak önemli bir konuma sahiptir. Bu görevliler arasında beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, ayan, voyvoda, dizdar, kethüda yeri, şehir kethüdası, vücûh-ı belde, mübaşir, derbentçi, yasakçı ve kocabaşı gibi unvanlara sahip kişiler yer almaktaydı (İpşirli, 1994, s. 224). Osmanlı taşrasında vergi toplama yetkisine sahip olan bu sınıf, zamanla bu yetkiyi kötüye kullanarak ve resmî vergiler dışında ek vergi talep ederek halk üzerinde baskı oluşturmuştur. Halktan usulsüz şekilde ek vergi toplandığına ilişkin çok sayıda şikâyetin merkeze ulaştığı kayıtlarda görülmektedir. Örneğin Rumeli'de İstifa Kazası'na bağlı Piri köyünde, ser-çukadar Mehmet Bey'in tasarruf hakkına sahip olduğu çift-haneler, tekalif-i belde kapsamında yıllık iki taksit halinde 20 kuruş ödemekteydi. Ancak bazı ehl-i örf görevlileri bu miktarın üzerinde vergi talep etmiş, taleplerini meşru göstermek için sahte belgeler düzenlemişlerdi (BOA, TS. MA. e. 458/31). Benzer şekilde Atina'da, Ağrıboz Livası mutasarrıfı Hakkı Paşa'nın 10.000 kuruş kudumiye ve zahire baha talep ettiği, halkı tehdit ettiği belirtilmişti (BOA, TS. MA. e. 1133/30).

Osmanlı taşra yönetiminde önemli bir yere sahip olan sipahiler, dirlik sistemi kapsamında kendilerine tahsis edilen topraklardan vergi toplama yetkisine sahipti. Normal şartlarda bu vergiler, belirli kurallara ve oranlara bağlı olarak toplanmaktaydı. Ancak bazı sipahilerin merkezî denetimin zayıflamasını fırsat bilerek bu yetkilerini kötüye kullandıkları ve vergi toplarken birtakım usulsüzlükler yaptıkları görülmüştür. Bu duruma ilişkin dikkat çekici örneklerden biri, Gümüşhane madenlerine bağlı Maçka ve çevresindeki kazalarda yaşayan halkın şikâyetlerinde görülmektedir. Söz konusu belgede, bölge halkının büyük kısmının Keban ve Ergani madenlerinde çalıştığı, gelirlerinin oldukça düşük olduğu bu nedenle 300 yıldır uygulanan maktu vergi sistemine göre vergi ödedikleri belirtilmektedir. Ancak son dönemde sipahilerin aynî vergi talebinde bulunduğu, Gümüşhane kadısı ve eminin gönderdiği şikâyet ile merkeze bildirilmiştir (BOA, AE. SMHD. II. 91/7559).

Osmanlı taşra yönetiminde önemli bir idari görev üstlenen sancak beyleri, vergi toplama, kamu düzenini sağlama ve reayanın (halkın) huzurunu temin etmekle görevliydi. Bu doğrultuda buldukları sancakta mali ve idari yetkilere sahip olan sancak beyleri, merkezî otorite adına devletin emir ve yasalarını uygulamakla yükümlüydü. Ancak arşiv belgelerinde ve dönem kaynaklarında görüldüğü üzere bazı sancak beylerinin bu yetkilerini kötüye kullandıkları görülmektedir. 1815 tarihli belgede, Erzurum'a gelen devlet erkanı Kiği Sancak Beyi İbrahim Bey'i, halkın refahını gözetmesi, halka zulmetmemesi ve devlet işlerini ihmal etmemesi konusunda açıkça uyarılmıştı. Ancak İbrahim Bey, bu uyarılara rağmen görevini kötüye kullanmış; "mal-ı mîrî" ve "bedel-i ağnam" vergilerini gerekçe göstererek reayadan mevzuatın öngördüğünün üzerinde tahsilat yapmıştı. Bu uygulamalar halk üzerinde ciddi mağduriyetlere yol açmış ve halkın bir kısmının İran tarafına göç etmesine sebep olmuştu (BOA, AE. SMHD. II. 32/1986).

Osmanlı Devleti'nde merkezî otorite tarafından belirlenen vergiler dışında herhangi bir vergi tahsil edilmesi yasaktı. II. Mahmud Dönemi'nde, surre alaylarının masraflarını karşılamak amacıyla halktan toplanan "surre devriyesi" vergisi yasaklanmıştı. Ancak zamanla bu vergi keyfi bir şekilde uygulanmış

ve halk üzerinde ağır bir mali yük oluşturmuştu. 2 Aralık 1815 tarihinde Kocaeli sancağına bağlı İznikmid halkı, surre-i hümayun alaylarının geçişlerinde ek yem ve yiyecek masraflarını karşılamak zorunda bırakılmıştı. Gidiş ve dönüşlerde toplamda 50.000 kuruş tutarında “surre devriyesi” istenmişti. Bu durum kereste nazırı Osman Efendi aracılığıyla merkeze bildirilmiş ve haksız yüklerin hafifletilmesi talep edilmişti. Şikâyet üzerine surre devriyesinin yarısının affına karar verilmişti. Ancak surre devriyesi adı ile alınan verginin yasak olması sebebi ile bu uygulamaya dair çıkacak olan emrin diğer eyalet ve sancaklara emsal teşkil etme riskinden dolayı durum hususi bir mektupla bildirilmişti. Bu türden yapılan şikâyetler sonucunda; II. Mahmud rayiç mubayaasını tamamen affetmiş, surre devriyesi vergisini tamamen yasaklamıştı. Kocaeli Sancağı’nda ise yıllık hazariye vergisi gelirine 20.000 kuruş eklenmesine karar vermişti. Son olarak surre-i hümayun kabilelerinin gidiş ve dönüşlerinde “surre devriyesi” adıyla veya başka bir ad altında halktan bir akçe dahi alınmaması için ferman çıkarılmıştı. (BOA, HAT, 300/17820). Bu belgede, II. Mahmud Dönemi’nde, Osmanlı Devleti’nin merkezî otoriteyi güçlendirme ve halk üzerindeki keyfî vergi yüklerini kaldırma çabası açıkça görülmektedir.

Osmanlı mali literatüründe, tekâlif-i şakka “olağanüstü ve ağır vergi yükümlülükleri” anlamında kullanılmıştır. Teftiş akçesi, devir, harc-ı bâb, masarif-i sancak, saray tamiri gibi çeşitli kalemler bu kapsamda yer almaktadır (Tabakoğlu, 2011, s. 337). Bu vergilerin tahsilinde çoğunlukla zorluklar yaşanmıştır. 22 Haziran 1816 tarihinde Teke Sancağı’na bağlı Elmalı, Kaş, Finike, Eğirdir ve Kalafatlı kazalarının halkı tekâlif-i şakka vergilerinin arttırılmasından duydukları rahatsızlığı merkeze bildirmişlerdi. Yapılan incelemede; kaza ahalilerinin, ferman ve teamüllere aykırı şekilde ek vergilere tabi tutulduğu görülmüştü. Mağduriyetlerin giderilmesi için belirlenmiş muafiyetlere uygun hareket edilmesi, kanundan ziyade kimseden vergi talep edilmemesi hususunda emir yazılmış ve bu tespitler Defterhâne-i Âmire’ye bildirilmişti (BOA, C. ML. 569/23253). Benzer şekilde bir usulsüzlük de 26 Şubat 1817 tarihinde Bolu ve Viranşehir sancaklarına bağlı olan Amasra Kazası’nda yaşanmıştı. Kaza halkı, yaklaşık 700 hanenin verimsiz ve taşlık alanda yaşadıklarını buna rağmen sancak masrafı adı altında yıllık 15 kese akçe ödediklerini belirtmiş ve bu masrafın 30-40 kese akçeye çıkarılmasından duydukları rahatsızlıktan şikayetçi olmuşlardı. Merkez tarafından yapılan inceleme sonucunda halkın üzerindeki borçlar kanuna uygun şekilde düzenlenmiş ve bu duruma sebebiyet veren vergi tahsildarları Lütfullah ve Haydut oğlu Mehmet’in görevden azledilerek, vezaretleri kaldırılmış ve tüm mal varlıklarına el konulmuştu (BOA, AE. SMHD. II, 22/1352). Buna benzer çok sayıda örnek kayıtlara geçmişti.²

²Arşiv belgeleri, taşrada vergi tahsilatı sürecinde yaygınlaşan keyfî uygulamaları ve halk üzerindeki mali baskıyı somut örneklerle ortaya koymaktadır. Nitekim 30 Ekim 1818 tarihinde Boynuincelü aşiretine bağlı Kurt Süleyman Kethüda cemaati ahalisinin, üzerlerine düşen vergileri ödemelerine rağmen aşiret kethüdası Hacı Şemun tarafından 9.991 kuruşun zorla tahsil edildiğine dair şikâyetleri bu durumu açıkça göstermektedir (BOA, TS. MA. e. 1224/20). Benzer şekilde, 25 Nisan 1819 tarihinde Çıldır Eyaleti’ne bağlı Oltu Sancağı ahalisi de kendilerinden yasal yükümlülüklerinin üzerinde vergi talep edildiğini bildirerek valilerin zulmüne maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Bu tür uygulamaların artması üzerine, söz konusu keyfî tahsilatların önlenmesi amacıyla eyalet ve sancak yöneticilerine hitaben merkezden emirler gönderilmiştir (BOA, C. DH. 76/3781). 7 Haziran 1819’da Kemah Kazası ahalisi, yıllık olarak ödemekle yükümlü oldukları kütük ve mağara ağaçları vergisine ek olarak tekâlif-i şakka adı altında ilave taleplerle karşı karşıya kalmış ve bu durum halkın mağduriyetine yol açmıştır (BOA, TS. MA. e. 1395/62). 17 Kasım 1820 tarihinde Kalecik Kazası’nda ise, halkın yalnızca nüzul ve avâriz vergilerini ödemekle yükümlü olmasına rağmen ayanlık iddiasında bulunan Ahmet Bey’in her vergi döneminde fazladan 15.000 kuruş talep ederek tahsil ettiği ve bu suretle zulümde bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, AE. SMHD. II. 24/1468). Benzer bir durum 14 Mart 1825’de Yenişehir-i Aydın Kazası’nda da görülmekte; Boyasin Kalesi ahalisinin avâriz, nüzul, seferiye ve hazariye vergilerini eksiksiz yerine getirmesine rağmen, kaza ayanı ve diğer yerel görevlilerin hukuken dayanağı olmayan ek taleplerde bulunarak, özellikle “kolcu akçesi” gibi ödemeler üzerinden halk üzerinde baskı kurdukları tespit edilmektedir (BOA, C. EV. 25/1207).

Örnekler bize, Osmanlı taşra yönetiminde, merkezî otoritenin denetiminin azaldığı durumlarda ehl-i örf sınıfının vergi yetkilerini kötüye kullandığını göstermektedir. Ancak merkezî idarenin müdahalesi, halkın borçlarının azaltılması ve yetkililerin görevden alınması, mali adalet ve kamu düzeninin korunmasına yönelik çabalara işaret etmektedir.

2.2 Vergi Ödemeye İtiraz Etme ve Zorluk Çıkarma

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında, merkezî otoritenin yeniden tesis edilmeye çalışılması sürecinde taşrada vergi tahsilatında önemli idari ve toplumsal sorunlarla karşılaşmıştır. II. Mahmud Dönemi, merkezîleşme politikalarının hız kazandığı ve taşra üzerindeki denetimin artırılmaya çalışıldığı bir süreç olmakla birlikte, bu müdahaleler vergi tahsilatında çeşitli direnç biçimlerini de görünür hâle getirmiştir. Bu süreçte reaya, aşiret ve cemaat toplulukları, farklı gerekçelerle vergi yükümlülüklerine karşı çıkmış; tepki göstermiş, ödemelerini geciktirmiş veya tamamen reddetmiştir.

Gayrimüslim reayadan tahsil edilen ispence vergisi, vergi yükümlülüklerinden kaçınma pratikleri açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Büluğ çağına ulaşan her bireyden sabit miktarda alınan bu vergi (Akgündüz, 1990, s. 175; İnalçık, 2001, s. 177), özellikle göç yoluyla yükümlülükten kaçınma girişimlerine konu olmuştur. Tımar ve zeamet sisteminde nüfusun yer değiştirmesi, dirlik sahiplerinin gelirini doğrudan etkileyen mali bir meseleydi. Bu nedenle göç etme hususu, kanunnamelerle sınırlandırılmış; göç edenlerin belirli şartlar altında geri döndürülmesi veya buldukları yerde vergiye bağlanmaları zorunlu hale getirilmiştir (Demir Kırayit, 2023, s. 377-378). Nitekim Hurpeşte Nahiyesi'ne bağlı Karancolak köyünde kayıtlı bazı raiyyetlerin yaklaşık on yıl önce köylerini terk ederek farklı yerleşimlere dağılmaları, tımar sisteminin mali dengesini bozmuştur. Yıllık 9.887 akçe gelir sağlayan bu tımara bağlı söz konusu kişilerin, yeni yerlerinde ödemeleri gereken ispence vergisini reddettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, tımar mutasarrıfının gelir kaybına yol açmış ve verginin eksik hesaplanmasına neden olmuştur (BOA, AE. SMHD. II. 26/1586). Bu örnek, göç yoluyla vergi sorumluluğundan kaçınmanın yalnızca bireysel bir tercih olmadığını; doğrudan doğruya dirlik sisteminin mali işleyişini etkileyen yapısal bir sorun hâline gelebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Benzer eğilimler Müslüman reaya ve aşiret toplulukları arasında da görülmektedir. Danışmentli-yi Kebir mukataasına bağlı bazı aşiret mensuplarının başka cemaatlere katılarak vergi yükümlülüklerinden fiilen kaçınmaları, vergi yükünün geride kalan nüfus üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Aşiretler arası hareketlilik, mukataa düzeninde vergi tahsilatını zorlaştırmış; bu nedenle merkezi idare, vergi yükümlülüğünün kayıtlı olunan birim üzerinden devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (BOA, AE. SMHD. II. 26/1586). 1820 tarihli Abdallu ve Abdalan cemaatlerine ilişkin belge de benzer bir soruna işaret etmektedir. İfraz-ı Zülkadriye mukataasına bağlı olmalarına rağmen farklı aşiretler arasına karışan bu cemaatlerin miri vergilerinin tahsilinde güçlük yaşanmış; bu nedenle daha önce 1500 kuruş olarak belirlenen maktu verginin 2000 kuruşa yükseltilmesi önerilmişti. Ancak bu düzenleme vergi miktarının artırılmasının yanı sıra vergi yükümlülüğünün bağlı olduğu birimin yeniden belirlenmesi ihtiyacını da ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, cemaatlerin buldukları yerden bağımsız olarak vergi yükümlülüklerinin kayıtlı oldukları mukataa üzerinden devam etmesi gerektiği belirtilmiş ve bu uygulamanın yürürlüğe konulması için emir talep edilmiştir (BOA, AE. SMHD. II. 24/1469).

Tımar ve zeamet sistemi, askeri sınıfın maaşının karşılanması ve taşradaki üretim ilişkilerinin kontrolü açısından devletin en önemli araçlarından biri olmuştur. Bu sistemde öşür gibi ürün bazlı vergilerin oranları ve toplama yöntemleri defterlerde belirlenmiş, şer'î hukuka uygunluk esas alınmıştır. Ancak taşrada ortaya çıkan yerel uygulama farklılıkları ve hukuki belirsizlikler, halkın vergi yükünü hafifletme

talepleri ile birleşince merkezi otorite ile taşra halkı arasında gerilimlere yol açmıştır. Bu çerçevede Köstendil Sancağı'na ait bir arşiv belgesi, söz konusu gerilimi somut bir örnekle ortaya koymaktadır. Belgeye göre, Bedriç Nahiyesi'ndeki Bedine köyü ve çevresindeki yerleri kapsayan bir zeametın mutasarrıfı, köyde tarım ve pamuk üretimi yapan halktan şer'î esaslara göre öşür toplamaya çalışmaktadır. Ancak köylüler, defter-i hakanide maktu ödemeye dair bir kayıt olmamasına rağmen bu vergileri maktu olarak ödemekte ısrar etmiş; defter ve kanun hükümlerine uygun şekilde vergi toplanmasına karşı çıkararak vergiyi ödememişlerdir (BOA, AE. SMHD. II. 24/1469).

Vergi, Osmanlı Devleti'nde ekonomik bir yükümlülüğün yanı sıra merkezî otoriteye bağlılık ve siyasi itaatın bir göstergesi olarak da işlev görmüştür. Bu nedenle vergiye yönelik itirazlar, bazı durumlarda dış müdahalelerle birleşerek toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1830-1831 yılları arasında Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine Rusya tarafından konsolos olarak atanan Persyan adlı kişinin oğlu Marko, gayrimüslim nüfus arasında Osmanlı Devleti'nin mîrî vergi ve diğer yükümlülükleri kaldırdığı yönünde yanlış bir algı oluşturarak vergi ödememe eğilimini teşvik etmiştir. Bu durum, vergi yükümlülüğüne karşı tepkilere neden olmuş ve taşrada kamu düzenini bozacak düzeyde şiddet olaylarına yol açmıştır. Sürecin dış müdahale ile şekillenmesi, vergiye yönelik itirazın siyasi bir nitelik kazanmasına neden olmuş; bu kapsamda yerel idare, düzenin sağlanması ve mali sistemin korunması için konsolosun görevden alınması veya uyarılması yönünde merkeze başvurmuştur (BOA, HAT, 1163/46030-D; 1163/46030-E; 1163/46030-I; 1163/46030-J).

Osmanlı Devleti'nin vergi tahsilatına yönelik muhalefet hareketleri Balkan coğrafyasında da ortaya çıkmıştır. 17 Mart 1837 tarihinde Prizren Sancağı'na bağlı Tırgovişte ve Bihor kazaları halkı, îâne-i cihâdiyye başta olmak üzere çeşitli vergileri ödemeyi reddetmişti. Bölge halkı geçmişten beri sert ve asi olarak bilinmekte olup bu sebeple bölgede devlet memurları vergi tahsilinde sık sık başarısız olmuştur. Vergiler zaman zaman zor kullanılarak veya asker sevkiyle tahsil edilmeye çalışılmıştır. Ancak eski Prizren mutasarrıfı Mahmud Paşa dahi bu bölgelerde tam bir denetim sağlayamamıştır. Bu nedenle söz konusu kazalarda devletin alacakları birikmiştir. Kasım ayında yapılan son dağıtımın ardından görevliler bir voyvoda eşliğinde bölgeye gönderilmiş, ancak halk "Redif-i Mansure için asker verdiklerini" ileri sürerek îâne-i cihâdiyye ve diğer vergileri ödemeyi reddetmiştir. Benzer tutumların Prizren Sancağı'nın diğer kazalarına da yayıldığı, bazı yerlerde kısmi ödeme teklif edilirken bazılarında tamamen reddin benimsendiği anlaşılmaktadır. Kaydedilen bu gelişmeler, bölgede otorite sağlanmadıkça vergi tahsilatının mümkün olmayacağını göstermektedir (BOA, HAT, 419/21674; 419/21675).

Taşrada vergi tahsilinde yaşanan güçlükler bir diğer örnek ise 18 Haziran 1831 tarihinde Sürmene Kazası'nda yaşanmıştır. Sürmene Kazası'na bağlı bazı bölgelerde halk, Gümüşhane sancağına bağlanmalarının ardından merkezî otoriteye bağlılık göstermemiştir. Bu durum üzerine Gümüşhane'den ayrılarak Trabzon'a bağlanmış, ancak tahsil edilmesi gereken 600 kuruşluk mal-nüzul ve avarız vergileri toplanamamıştır. Ayrıca halkın yerel otoritelere, emir ve yasaklara uymadığı da vurgulanmaktadır (BOA, TS. MA. e. 1206/6).

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı taşrasında vergi tahsilatı, merkezî idarenin kontrol kapasitesinin sınırlılığı, yerel aktörlerin direnci ve toplumsal yapının çeşitliliği nedeniyle ciddi biçimde aksamıştır. Arşiv belgeleri, gayrimüslim reaya, Müslüman köylüler, aşiretler ve cemaatler dâhil taşra halkının vergi yükümlülüklerinden kaçınmak için çeşitli stratejiler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Yerleşim yerini terk etme, başka cemaatlere katılma, muafiyet talep etme ve yabancı konsoloslukların etkisiyle kitlesel itaatsizlik bunların başında gelmektedir.

Taşrada yaşanan vergi muhalefetleri yalnızca ekonomik bir tepki değil, aynı zamanda merkezî otoritenin meşruiyetine ve taşradaki sosyal düzenin devamına yönelik bir meydan okuma olarak tezahür etmiştir. Vergi itirazları, Osmanlı idari sisteminin reform çabaları ile çatışan yapısal kırılmaları ve merkez-taşra ilişkilerindeki gerilimleri anlamak için kritik bir gösterge niteliğindedir.

2.3 Vergi Muafiyeti Olanlardan Vergi Talebi

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetlerinin finansmanı büyük ölçüde ahaliden toplanan vergilere dayanmakla birlikte, bazı kişi ve gruplar dinî statüleri ya da üstlendikleri kamu hizmetleri sebebiyle belirli vergilerden muaf tutulmuştur. Bu muafiyetler, ekonomik bir kolaylık sağlamanın ötesinde toplumsal hiyerarşiyi düzenleyen, kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlayan ve devletin idari-mali yapısını destekleyen hukuki bir statü niteliği taşımaktadır. Ancak uygulama, teorik çerçevede tanımlandığı ölçüde istikrarlı değildir. Arşiv belgeleri, muafiyetlerin taşrada sık sık ihlal edildiğini ve bu statünün merkezî müdahale ile korunabildiğini göstermektedir.

Osmanlı mali sisteminde muafiyetler genellikle aşamalı bir yapı içinde şekillenmiştir. Buna göre bazı kimseler önce avarızdan, ardından raiyyet rüsumundan, daha sonra cizye ve aşardan muaf tutulabilmekteydi. Tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakka ise çoğu zaman olağanüstü veya örfi nitelikli vergileri ifade etmekteydi. Resm-i raiyyet ise klasik raiyyet vergisi kapsamında değerlendirilmekteydi. Vergi muafiyeti tanınan kişiler ise din adamları ve önemli bir kamu hizmeti yerine getirenler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır (Kazıcı, 2014, s. 199-200).

Dinî gerekçelerle muafiyet hakkına sahip olanlar arasında seyyid ve şerifler, imamlar, hatipler, müezzinler, tekke ve zaviye görevlileri ile gayrimüslim din adamları yer almaktadır. Bu kişiler, sahip oldukları dinî statü ve yürüttükleri ibadet hizmetleri dolayısıyla belirli vergilerden muaf tutulmuşlardır. Kamu hizmeti karşılığında muafiyet elde edenler ise köprülerin onarım, bakım ve muhafazasında görev alanlar, askerî hizmette bulunanlar ile devlete bireysel ya da toplu şekilde hizmet sunan çeşitli meslek gruplarından oluşmaktadır (Kazıcı, 2014, s. 199-210). Bu kapsamda özellikle saray için avcı kuşu yetiştiren çakırcı, şahinci ve atmacacılar;³ İstabl-ı Âmire hizmetinde bulunanlar;⁴ kürek temin edenler (BOA, C. ML. 93/4165); derbendciler ve köprücüler (BOA, C. ML. 749/30508); köyleri yol üzerinde olup gelen ve geçenlerin ihtiyaçlarını karşılayanlar (BOA, C. ML. 103/4574); havass-ı hümayun korularında görev yapanlar (BOA, C. SM. 48/2433); maddi imkânı bulunmayanlar (BOA, C. DH. 49/2435) ile çeltik üretimiyle meşgul olanlar (BOA, C. ML. 2/52) muafiyet tanınan meslek ve hizmet grupları arasında yer almaktadır.

Her ne kadar yukarıda belirtilen gruplar çeşitli gerekçelerle vergi muafiyetine sahip olsalar da uygulamada bu muafiyetlerin tam anlamıyla korunduğunu söylemek güçtür. Devletin mali ihtiyaçlarının arttığı dönemlerde, olağanüstü durumlar veya yerel idarecilerin keyfi uygulamaları sonucunda, muafiyet hakkına sahip kişilerden de vergi alındığı görülmektedir. Bu durum, teorik düzenlemeler ile pratik uygulamalar arasındaki farkı gözler önüne sermekte ve vergi muafiyetlerinin mutlak değil, şartlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilen bir ayrıcalık olduğunu ortaya koymaktadır. 11 Mayıs 1820 tarihinde Akyazı Kazası'nda Sultan Süleyman tarafından yaptırılan caminin hatibi Hüseyin'in durumu bu bağlamda dikkat çekicidir. Günlük yarım akçe vazife ile görev yapan ve "ez-kadim" hatip olarak tanımlanan Hüseyin'den tekâlif-i şakka ve örfiye adı altında vergi talep edilmiştir. Oysa belgede açıkça, bu tür din görevlilerinin yalnızca resm-i raiyyet ile yükümlü oldukları ve "bila

³ "Vilâyet-i Anadolu ve Rumilinde vakı' hassa çakırcıları ve şahin kayacıları ve atmacacıları her sene hasıl eyledikleri çakır ve şahin ve atmacaları Asitane-i saadete getürüb teslim ve hasıl eylemedikleri senelerde mir-i mürde bahaların eda eylediklerinden sonra hizmetleri mukabelesinde avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye ve nüzul ve celepkeşan ve ağnamından ve baştinaları ve baltalıkları öşürlerinden ve bağ ve bağçe rüsumundan ve süzekden? ve ulakdan ve yaş? zahiresi ve nakil ve kaftan bahadan ve Müslümanların vergileri ve zımmilerin ispence ve tekâlif-i örfiye ve şakkanın cümlesinden ve kendü nefsleriçün bağlarından hasıl eyledikleri sebze rüsumundan ve fuçı ve tulum ve kazgan bezmesinden ve hizmetkarları asesbaşı ve subaşı ve muhtesib ve yasakçı ve acemi oğlanı ve otluk ve saman biçmekden ve evine ve ahuruna askeri ve ehl-i örf taifesi konmaktan ve mevad-ı saireden muafiyetlerini havi bir kıt'a takrir takdim ve manzur-ı şahane buyruldukda ..." b kz. BOA, C. SM. 76/3815.

⁴ "İstabl-ı Amire-i evvele tabi' haddadlardan hizmeti ve ücreti ırgadiyesi mukabelesinde maktu'atdan mu'af olmak üzere ba-berat-ı 'alışan ..." b kz. BOA, C. SM. 86/4350.

emr-i şerif tekâlif-i şakka mutalebesinin hilâf-ı kanun” olduğu ifade edilmektedir (BOA, AE. SMHD. II. 53/3494). Benzer şekilde 24 Eylül 1817 tarihinde Ankara Arslanhane Camii’nde görev yapan Mehmed Halife de ulema sınıfına mensup imam ve hatiplerin avarız ve örfî vergilere tabi tutulamayacağını belirterek merkezden muafiyetinin teyidini istemiştir (BOA, AE. SMHD. II. 63/4467). Bu örnekler, teoride vergi muafiyetine sahip olan din görevlilerinin, pratikte zaman zaman baskıya uğradığını ve bu durumun ancak merkezî otoriteden talep edilen özel fermanlarla düzeltilebildiğini göstermektedir.

Kamu hizmetine dayalı muafiyetlerin uygulanmasında da benzer aksaklıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Teoride belirli bir hizmetin ifası karşılığında tanınan bu muafiyetler, uygulamada yerel güç odaklarının müdahaleleriyle sıklıkla ihlal edilmiştir. Bu duruma ilişkin erken tarihli örneklerden biri, 22 Ocak 1823 tarihinde Alaiye Sancağı’na bağlı Değirmen Özü köyünde yaşanmıştır. Köy ahali, köprü tamiri ve bakımını üstlenmeleri karşılığında avarız ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuş olmasına rağmen, yerel ayanın baskısıyla vergi ödemeye zorlanmıştır. Dahası muafiyetlerini belgeleyen emr-i şerifin dahi zorla ellerinden alındığı anlaşılmaktadır (BOA, C. NF. 6/273). Benzer bir ihlal, 22 Haziran 1827 tarihinde Yenice-i Vardar’daki çeltikçiler açısından da söz konusu olmuştur. Muafiyet statülerine rağmen bu grup, sekban ve bölükbaşılar aracılığıyla angarya yükümlülüklerine tabi tutulmuş ve aynı taleplerle karşı karşıya bırakılmıştır (BOA, C. ML. 2/52). Söz konusu uygulamaların devamlılık arz ettiğini gösteren bir diğer örnek ise 15 Mart 1833 tarihli Gümüşhane madenine bağlı Maçuka Kazası’nda ortaya çıkmıştır. Kömür ve odun temini karşılığında tekâlif-i şakkadan muaf olan reayadan, resmî bir görevlendirmesi bulunmayan Eyüpoğulları tarafından yüksek miktarda haksız tahsilat yapılmış ve angarya yükümlülükler dayatılmıştır. Bu suretle kazadan önemli ölçüde gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Reayanın şikâyeti üzerine söz konusu kişilerin azledilmesi ve kazaya girişlerinin yasaklanması ise merkezî otoritenin müdahalesini ve düzeni yeniden tesis etme çabasını yansıtmaktadır (BOA, TS. MA. e. 1216/30). Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, hizmet temelli muafiyetlerin yalnızca hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmasının yeterli olmadığı; yerel aktörlerin müdahaleleri karşısında bu ayrıcalıkların fiilen aşındırılabilirdiği anlaşılmaktadır.

Vakıf sistemine dâhil olan köy ve yerleşimlere tanınan vergi muafiyetleri, vakıf gelirlerinin sürekliliğini sağlamak ve bu gelirler aracılığıyla yürütülen dinî ve sosyal hizmetlerin kesintisiz biçimde devamını temin etmek amacı taşımaktadır. Bununla birlikte, hukuken açık biçimde tanımlanmış ve resmî belgelerle güvence altına alınmış olan bu muafiyetlerin, uygulama aşamasında yerel idareciler ve ehl-i örf tarafından zaman zaman ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, vakıf düzeninin taşradaki işleyişinde ortaya çıkan yapısal sorunlara işaret etmektedir. Bu bağlamda 29 Mayıs 1816 tarihinde Hüdanvendigâr Sancağı’na bağlı Göynük Kazası’nda, Nişancı Cedit Mehmet Paşa Vakfı’na ait Mihâl karyesinde meydana gelen olay dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Söz konusu karye ahali, kadimden beri avarız, nüzul ve imdad-ı seferiye dışında kalan tekâlif-i örfiye ile tekâlif-i şakkadan muaf olduklarını gösteren resmî belgelere sahip bulunmaktaydı. Ancak buna rağmen Göynük ayanlarından Selman tarafından “tekâlif-i muhdes” adı altında yeni ve yüksek miktarda vergiler tahakkuk ettirilmiştir (BOA, C. EV. 353/17943). Bu durum, merkez tarafından tanınan imtiyazların yerelde yeniden tanımlandığını ve çoğu zaman keyfî uygulamalara açık hâle geldiğini göstermektedir.

Bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde, Osmanlı vergi muafiyetlerinin hukuki bir ayrıcalık olmanın ötesinde, sürekli müzakereye açık ve pratikte yeniden tanımlanan bir statü olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar merkezî otorite tarafından belirli kişi ve gruplara tanınan muafiyetler açık hükümlerle güvence altına alınmış olsa da taşrada bu hakların uygulanması büyük ölçüde yerel güç dengelerine bağlı kalmıştır. Bu durum, muafiyetlerin mutlak ve değişmez bir hak olmaktan ziyade, fiilî şartlara göre şekillenen ve çoğu zaman ihlal edilebilen bir ayrıcalık niteliği taşıdığını göstermektedir.

SONUÇ

II. Mahmud Dönemi, Osmanlı mali ve idari yapısında merkezîleşme çabalarının yoğunlaştığı; buna karşılık taşrada denetim sorunlarının ve mali krizlerin derinleştiği bir geçiş süreci olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen arşiv belgeleri, söz konusu dönemde vergi sisteminin teorik çerçevesi ile uygulamadaki işleyişi arasında belirgin bir farklılık bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Vergi tahsilatı sürecinde karşılaşılan sorunlar; fazla ve kanuna aykırı vergi talepleri, tekâlif-i şakka uygulamaları, vergiye tahsilatına toplumun tepkileri ve muafiyet statülerinin ihlali gibi çeşitli boyutlarda kendini göstermiştir. Bu durum, mali yapının işleyişine dair teknik aksaklıkları göstermesinin yanı sıra merkez-taşra ilişkilerinin niteliğini belirleyen yapısal bir problem olarak değerlendirilmelidir. Nitekim taşrada görev yapan ehl-i örf mensuplarının yetkilerini kötüye kullanmaları, vergi tahsilatını keyfi uygulamalara açık hâle getirmiş; bu da reaya üzerinde ekonomik baskı ve toplumsal huzursuzluk yaratmıştır.

Öte yandan, vergi mükelleflerinin çeşitli yollarla yükümlülüklerinden kaçınma çabaları da dikkat çekicidir. Göç, cemaat değiştirme, toplu itiraz ve dış müdahalelerle desteklenen vergi reddi gibi pratikler, bireysel tepkileri gösterdiği gibi devletin taşra üzerindeki kontrol kapasitesinin sınırlılıklarını da gösteren önemli göstergelerdir. Bu yönüyle vergiye yönelik muhalefet, ekonomik bir sorun olmanın ötesinde, merkezî otoritenin meşruiyetine yönelik bir meydan okuma niteliği taşımıştır.

Belgeler, yerel görevlilerin zaman zaman yetkilerini aşan tahsilatlara başvurduklarını ve bu durumun mali sistemde adalet algısını zedelediğini ortaya koymaktadır. Hatta bazı vakalarda taleplerin meşrulaştırılması amacıyla usulsüz belgelere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, merkezî idarenin söz konusu uygulamalara bütünüyle kayıtsız kalmadığı; arzuhaller doğrultusunda müdahalelerde bulunduğu, bazı tahsilatları durdurduğu ve görevini kötüye kullanan yöneticilere yönelik yaptırımlar uyguladığı da görülmektedir.

Vergi muafiyetleri konusunda ortaya çıkan ihlaller ise Osmanlı mali sisteminin bir diğer kırılma alanını teşkil etmektedir. Dinî statüye veya kamu hizmetine dayalı olarak tanınan muafiyetlerin, yerel idareciler tarafından çeşitli gerekçelerle aşındırılması, hukuki düzenlemelerin taşrada her zaman bağlayıcı olmadığını göstermektedir. Bu durum muafiyetlerin sabit ve mutlak bir hak olmaktan ziyade, yerel güç ilişkileri içerisinde yeniden tanımlanan ve çoğu zaman ihlal edilebilen bir statüye dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, arşiv belgelerinde görülen şikâyetler ve bu şikâyetler üzerine merkez tarafından verilen emirler, II. Mahmud yönetiminin söz konusu aksaklıkları gidermeye yönelik çaba içerisinde olduğunu göstermektedir. Görevlilerin azledilmesi, haksız tahsilatların iptal edilmesi ve yeni düzenlemelerin yapılması, merkezî otoritenin mali adaleti sağlama ve taşra üzerindeki denetimini güçlendirme iradesine işaret etmektedir. Ancak bu müdahalelerin çoğu zaman süreklilik arz etmemesi ve yerel düzeyde kalıcı bir denetim mekanizmasının kurulamaması, sorunların yapısal niteliğini korumasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, II. Mahmud Dönemi'nde Osmanlı vergi sistemi, merkezîleşme yönündeki reform girişimlerine rağmen taşrada yerel güç odaklarının etkisi, mali baskılar ve idari zafiyetler nedeniyle istikrarlı bir işleyişten uzak kalmıştır. Bu bağlamda vergi tahsilatı sürecinde yaşanan sorunlar ve muafiyetlerin ihlali, mali yapının ve Osmanlı idari sisteminin dönüşüm sürecini anlamak açısından da önemli veriler sunmaktadır. Bu bulgular, Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilecek daha kapsamlı mali ve idari reformların hangi yapısal sorunlara cevap olarak ortaya çıktığını göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Çalışmanın Kısıtları: Bu çalışma, II. Mahmud Dönemi'nde vergi tahsilatı sürecinde ortaya çıkan sorunları arşiv belgeleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır.

Gelecek Araştırmalar: Bu çalışmada ulaşılan bulgular, Osmanlı mali yapısının II. Mahmud Dönemi'ndeki dönüşümünü anlamak bakımından önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, konu farklı açılardan daha da derinleştirilebilir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması olmadığına dair beyan ile yazar beyan formları makale süreç dosyalarına eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışmanın yayınlanması için etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmamaktadır.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Metnin dil bilgisi ve ifade düzenlemelerinde yapay zekâdan yararlanılmıştır.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mahmud II (AE. SMHD. II), 22/1352; 24/1468; 24/1469; 26/1586; 32/1986; 53/3494; 63/4467; 91/7559.

Cevdet Dahiliye (C. DH.), 6/298; 49/2435; 76/3781.

Cevdet Evkaf (C. EV.), 25/1207; 353/17943.

Cevdet Maliye (C. ML.), 2/52; 93/4165; 103/4574; 569/23253; 749/30508.

Cevdet Nafia (C. NF.), 6/273.

Cevdet Saray (C. SM.), 48/2433; 76/3815; 86/4350.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 300/17820; 419/21674; 419/21675; 1163/46030.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e.), 458/31; 1133/30; 1206/6; 1216/30; 1224/20; 1307/32; 1395/62.

Telif Eserler

Akdağ, M. (1977). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi. C. 1.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri. C. 1.* İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Cezar, Y. (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi (XVIII. Yy.dan Tanzimat'a mali tarih).* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı. 3. Baskı.* Ankara: TTK Yayınları.

Demir Kırayit, K. (2023). *Arzuhallerin söyledikleri: Atik şikâyet defterlerine göre savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumu (1788-1810).* İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Genç, M. (2000). *"İltizam". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 22 içinde.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 154-158.

- Genç, M.** (2003). "Malikâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 27 içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 516-518.
- İnalçık, H.** (1990). "Osmanlı toplum yapısının evrimi". *Türkiye günlüğü*. Çev. M. Özden ve F. Unan. 11, 30-41.
- İnalçık, H.** (2001). "İspence". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 23 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 177.
- İnalçık, H.** (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. 27. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. ve Quataert, D.** (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İpşirli, M.** (1994). "Klasik dönem Osmanlı Devlet teşkilatı". *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi C. 1 içinde*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA. 139-279.
- Kazıcı, Z.** (1986). "Osmanlılarda örfi vergiler ve bu vergilerin kaynağı olan örfi hukuk". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4, 285-310.
- Kazıcı, Z.** (2014). *Osmanlı'da vergi sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Keyder, Ç. ve Tabak, F.** (1998). *Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S.** (1994). "Osmanlı iktisadi yapısı". *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi C. 1 içinde*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA. 513-650.
- Kütükoğlu, M. S.** (2018). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadi yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, A.** (1999). "İane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 19 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 228-232.
- Öztürk, M.** (2013). "Osmanlı Devleti'nde vergilerin hayat standartlarıyla mukayesesi". *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri C. 2 içinde*. Ed. Mustafa Öztürk ve Ahmet Aksın. Elazığ: Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları. 585-596.
- Pamuk, Ş.** (2016). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. 6. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Shaw, S.J.** (1965). "The origins of Ottoman military reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III". *The University of Chicago Press*. Vol. 37, 291-306.
- Salzmann, A.** (1993). "An ancien regime revisited: "Privatization" and political economy in the eighteenth-century Ottoman Empire". *Politics and Society*. 21/4, 393-423.
- Tabakoğlu, A.** (2007). "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 34 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 100-103.
- Tabakoğlu, A.** (2011). "Tekalif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 40 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 336-337.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The transformation of the Ottoman fiscal system in the late eighteenth and early nineteenth centuries reshaped the relationship between the state and its subjects. The reign of Mahmud II represents a critical period in which efforts toward centralization coincided with fiscal strain, military restructuring, and administrative reform. In this context, taxation became not only a financial instrument but also a mechanism through which the state asserted authority over the provinces. This study examines the complaints of tax-paying reaya during the reign of Mahmud II and investigates the structural and administrative problems that emerged in tax collection practices.

The main hypothesis of the study is that tax-related conflicts in this period were not solely the result of fiscal necessity but were closely linked to administrative transformation and the weakening or restructuring of provincial control mechanisms.

Research Questions

This study is guided by the following main questions:

1. What were the principal problems encountered during tax collection in the period of Mahmud II?
2. To what extent were excessive taxation, unlawful levies (tekâlif-i şakka), and violations of tax exemptions responsible for social unrest?
3. How did different social groups-peasants, tribal communities, religious officials, and vakıf villages-respond to fiscal pressures?
4. Did the central government intervene effectively in cases of abuse, and what does this reveal about the limits and capacities of centralization policies?

Literature Review

Context and Significance:

Ottoman fiscal history has traditionally emphasized institutional structures such as the timar system, iltizam, and malikâne arrangements. The eighteenth and nineteenth centuries are widely recognized as periods of fiscal decentralization followed by attempts at re-centralization. Mahmud II's reign is often portrayed as a transitional phase preceding Tanzimat reforms.

Gaps in the Literature:

Although the structural transformation of the Ottoman fiscal system has been extensively studied, fewer works focus specifically on taxpayer complaints and the everyday realities of tax enforcement in the provinces. The social consequences of unlawful taxation, resistance strategies, and the practical limits of reform policies remain underexplored.

Key Studies:

Existing scholarship on Ottoman fiscal administration, provincial governance, and center-periphery relations provides the conceptual framework for this study. Research on tax farming, provincial ayan power, and administrative centralization forms the foundation of the analysis.

Connection to the Present Study:

This study contributes to the literature by examining archival complaint records to highlight the lived experience of taxation. It bridges macro-level fiscal reforms with micro-level provincial dynamics, thereby offering a more socially grounded interpretation of Ottoman fiscal transformation under Mahmud II.

Methodology

The study is based primarily on qualitative archival research. Documents from the Ottoman Archives—including Hatt-ı Hümayun, Cevdet Maliye, Cevdet Hariciye, Meşihat Fetvaları, and Ali Emiri Sultan Mahmud II collections—constitute the main data sources. Petitions (arzuhal), imperial decrees (ferman), and fiscal records are analyzed through document analysis methodology.

The research framework combines institutional fiscal history with a socio-administrative perspective. Instead of relying on quantitative fiscal data alone, the study evaluates complaints as indicators of structural tension. Cross-referencing different archival fonds allows for verification and contextualization of the cases examined.

This qualitative, source-based approach enables the reconstruction of provincial tax practices and provides insight into both administrative abuse and central corrective interventions.

Findings

The findings reveal three major categories of tax-related problems during the reign of Mahmud II:

1. **Excessive and unlawful taxation:** Provincial officials frequently demanded payments beyond legally established limits. Tekâlif-i şakka and similar extraordinary levies were often imposed without proper authorization.
2. **Resistance and avoidance strategies:** Reaya, tribal groups, and migrant populations attempted to evade taxes through relocation, affiliation changes, or direct refusal to pay.
3. **Violation of tax exemptions:** Religious officials, vakif villages, and service-based exempt groups were at times subjected to unlawful taxation despite possessing official decrees confirming their exemptions.

Compared to purely structural analyses of fiscal institutions, this study demonstrates that archival complaint records reveal the practical dysfunctions of implementation. The evidence indicates that while abuses were widespread in the provinces, the central government occasionally intervened by annulling unlawful taxes, dismissing officials, or reaffirming exemptions. Thus, taxation in this period functioned not only as an economic mechanism but also as a contested arena of authority and legitimacy.

Discussion

The results support the hypothesis that fiscal tensions were closely connected to administrative restructuring and centralization efforts. Excessive taxation and unlawful levies were often products of weak provincial oversight and competing local power structures. At the same time, the central government's responses demonstrate an awareness of fiscal injustice and an attempt to preserve legitimacy. This dual dynamic—provincial abuse and central correction—reflects the transitional nature of the period. The findings contribute to existing knowledge by emphasizing taxation as a socio-political process rather than merely a financial institution. However, the study is limited by its reliance on complaint records, which may overrepresent conflict situations and not fully capture routine practices.

Conclusions

The study concludes that tax collection during the reign of Mahmud II was marked by significant tension between legal fiscal frameworks and provincial implementation. Excessive taxation, unlawful levies, and violations of exemptions generated widespread grievances.

These findings highlight taxation as a central element in the negotiation of authority between the Ottoman center and the provinces. The research demonstrates that even before the Tanzimat reforms, the central administration sought to regulate abuses and reinforce fiscal order.

The research is geographically selective and primarily based on archival complaint documents, which may not reflect the entirety of fiscal practice. Quantitative fiscal data were not systematically analyzed.

Future studies may undertake comparative analyses between the Mahmud II period and the Tanzimat era to trace continuity and change in fiscal administration. Micro-historical regional studies and quantitative fiscal assessments could further deepen understanding of provincial tax dynamics. In sum, this research underscores the importance of examining fiscal practice at the intersection of law, administration, and society in order to better understand the complexities of

Ottoman state transformation in the early nineteenth century.